

नेपालमा
स्थानीय तथा प्रदेश सरकारको
कार्यसङ्घालन

आवधिक प्रतिवेदन - ८
२०७६ वैशाख

DEMOCRACY
RESOURCE CENTER

नेपालमा स्थानीय तथा प्रदेश सरकारको कार्यसञ्चालन

आवधिक प्रतिवेदन – ४

२०७६ वैशाख

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल

आभार

यस अध्ययनका क्रममा देशका सातै प्रदेशमा भेटेर वार्तालाप गरेका व्यक्तिहरूलाई डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ । स्थानीय तथा प्रदेशका निर्वाचित प्रतिनिधि र सरकारी अधिकारीहरू, राजनीतिक दलका नेता, नागरिक समाजका सदस्य, नागरिक र पत्रकारहरूको सहयोगिना यो प्रकाशन सम्भव हुँदैनयो ।

यस डीआरसीएन अध्ययनको नेतृत्व अनुभव अजीत र संयोजन नयन पोखरेलले गरेका हुन् । अनुसन्धाताहरू चिरन मानन्धर, पुनम लिम्बू, पल्लवी पायल, सपना सञ्जीवनी, शेखर पराजुली, जोन कार्की, अङ्गलाल चलाउने र रेवेका गुरुङको स्थलगत सूचना र विश्लेषणका आधारमा यस प्रतिवेदनको सहलेखन आलोक पोखरेल, ईश्वरी भट्टराई, अपूर्व खतिवडा र सोभित सुवेदीले गरेका हुन् । स्मृति राई र हृतुल पौडेलले तथ्यांक र मिडिया अनुगमन गरेर अध्ययनलाई आवश्यक जानकारी उपलब्ध गराए । ममता आचार्य र भेनिसा उदासले यो अध्ययनभरि महत्वपूर्ण प्रशासनिक सहयोग उपलब्ध गराए ।

ब्रिटिश राजदूतावास र स्वीस विकास सहयोग नियोगले यो अध्ययनलाई आर्थिक सहयोग प्रदान गरेका हुन् । यस प्रतिवेदनका सबै निचोड र विश्लेषण डीआरसीएनको अध्ययनमा आधारित छन् र तिनले साझेदार संस्थाको धारणा प्रतिविम्बित नगर्न पनि सक्छन् ।

विषय सूची

१. परिचय	१
२. प्रदेश सरकारको कार्यसञ्चालन	१
२.१. प्रदेश सभा र कानून निर्माण	२
२.२. प्रादेशिक संस्था, योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन	३
२.३. नाम, राजधानी र कामकाजी भाषा.....	४
३. स्थानीय सरकारको कार्यसञ्चालन	५
३.१. स्थानीय सरकारद्वारा कानून निर्माण	५
३.२. सार्वजनिक सेवा प्रवाह	६
३.३. योजना तर्जुमा, बजेट कार्यान्वयन र जवाफदेहिता	८
३.४. समावेशिता र सशक्तीकरण	१२
३.५. स्थानीय तहमा द्वन्द्व	१४
३.६. न्यायिक समिति	१५
४. निष्कर्ष तथा सुभावहरू.....	१६
४.१. निष्कर्ष	१६
४.२. सुभावहरू	१७
परिशिष्ट १: अध्ययनमा समेटिएका स्थानीय एकाइहरू	१८

केस स्टडी

केस स्टडी १: नगरपालिकाद्वारा पारित कृषि तथा भूउपयोगसम्बन्धी कानून.....	६
केस स्टडी २: समुदायको अग्रसरतामा फोहोरमैला व्यवस्थापन कार्यको थालनी.....	७
केस स्टडी ३: सीमित कार्यकारी अधिकारप्रति वडा अध्यक्षहरू असन्तुष्ट.....	९
केस स्टडी ४: स्थानीय तहमा सुनिएका अनियमितता	११
केस स्टडी ५: जिल्ला समन्वय समिति ठोस भूमिकाको खोजीमा	११
केस स्टडी ६: भूमिहीन परिवारलाई भूमि अनुदान	१३
केस स्टडी ७: स्थानीय सरकार र बैडब्लीच द्वन्द्व	१४
केस स्टडी ८: केन्द्रसम्बन्धी लामो विवादले स्थानीय समुदाय विभाजित	१४

१. परिचय

२०७४ पुसदेखि डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) ले स्थानीय तथा प्रदेश सरकारका कार्यसञ्चालनको अध्ययन गरी आवधिक रूपमा प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्दै आएको छ । यस क्रममा डीआरसीएनको यो चौथो आवधिक प्रतिवेदन हो ।^१ डीआरसीएनको अध्ययनका दुई मुख्य पाटा छन्: १) स्थानीय तथा प्रदेश सरकारद्वारा गरिएको प्रगतिको व्यवस्थित पर्यवेक्षण र स्थानीय तथा प्रदेश सरकारले नयाँ संघीय संरचनामा सामना गर्नुपरेका चुनौतीहरू, र २) संघीयताको कार्यान्वयनको क्रममा देखा परेका विशेष प्रवृत्ति र मुद्दाहरूको पहिचान ।

अधिका दुई प्रतिवेदनबाट अपर्याप्त कर्मचारी र पूर्वाधार, निर्वाचित प्रतिनिधिहरूमा प्राविधिक क्षमताको अभाव तथा संविधान प्रदत्त क्षेत्राधिकारसम्बन्धी स्पष्टताको कमीले प्रारम्भक चरणमा स्थानीय सरकारहरूको कार्यसञ्चालनमा असर परेको तथ्य पहिचान गरिएको थियो । प्रादेशिक तहमा आवश्यक संस्थाहरू नहुनाले र महत्वपूर्ण प्रादेशिक कानूनहरू निर्माण गर्नका लागि आवश्यक संरचनागत संघीय कानूनी आधारहरूको अभाव हुनाले प्रादेशिक सरकारहरूले त भनै ठूला चुनौतीको सामना गर्नुपन्थ्यो । तेस्रो प्रतिवेदनले निर्वाचित प्रतिनिधिहरू आफ्ना भूमिका र दायित्वबारे जानकार हुँदै जाँदा स्थानीय सरकारहरूले योजना तर्जुमा र सेवा प्रदान गर्ने कार्यमा केही प्रगति गरेको कुरा इङ्गित गन्यो । तर कानूनी तथा क्षेत्राधिकारजन्य चुनौतीहरू नसुल्खिनाले त्यसबाट स्थानीय तथा प्रदेश दुवै सरकारका कार्यहरूमा नकारात्मक असर परी नै रह्यो । २०७५ मद्दसिर २३ र २४ मा बसेको ‘अन्तर-प्रदेश परिषद्’ को बैठकमा संघीय सरकारले गरेका प्रतिबद्धताहरू तथा संघीय मन्त्रालय र संघीय संसदमा छलफलमा रहेका अन्य कानूनहरूद्वारा यी ठूल्ठूला दरार र चुनौतीहरूको सम्बोधन होला भन्ने स्थानीय र प्रदेश सरकारका प्रतिनिधिहरूको अपेक्षा थियो ।

यो प्रतिवेदनमा २०७५ पुसदेखि चैतको बीचमा डीआरसीएनले सातै प्रदेशमा गरेका अध्ययनबाट प्राप्त खोजहरू सामेल छन् । काठमाडौँमा अवस्थित विश्लेषण टोली तथा प्रदेश स्तरमा रहेका स्थलगत अनुसन्धाताहरूको अध्ययनको आधारमा डीआरसीएनद्वारा गरिएको यो अनुसन्धान गुणात्मक प्रकृतिको छ । अनुसन्धानको क्रममा डीआरसीएनले निर्वाचित प्रतिनिधि, सरकारी अधिकारी, राजनीतिक प्रतिनिधि, पत्रकार, नागरिक, नागरिक समाजका प्रतिनिधि र विभिन्न सामाजिक सङ्गठनका प्रतिनिधिहरूसँग भेटघाट गन्यो । सूचना सङ्गलनको क्रममा डीआरसीएनका स्थलगत टोलीहरूले सातै प्रदेशका २४ जिल्लाका ४७ ओटा स्थानीय एकाइको भ्रमण गरी प्रदेश र स्थानीय तहका ५५५ जना सरोकारवालाहरूसँग अन्तर्किया गरे । यसको साथै डीआरसीएनले स्वास्थ्य र शिक्षा क्षेत्रमा प्रदान गरिने सेवा, स्थानीय तहमा पारदर्शिता र उत्तरदायित्वसम्बन्धी उपायहरू तथा तीन तहका सरकारबीच सम्बन्धजस्ता विषय-केन्द्रित अध्ययनहरू पनि गरेको थियो । गोपनीयता र संवेदनशीलतालाई ध्यानमा राखेर डीआरसीएनले केही विशिष्ट अवस्थामा उत्तरदाताहरू र स्थानीय एकाइका नामलाई गोप्य राखेको छ ।

२. प्रदेश सरकारको कार्यसञ्चालन

२०७५ माघमा सबै प्रदेश सरकारले आफ्नो पहिलो वर्षको कार्यकाल पूरा गरे । पूर्ण रूपले नयाँ संरचनाअन्तर्गत कार्यभार ग्रहण गरेका सबै प्रदेश सरकारसँग न त कुनै पूर्व अनुभव थियो न आवश्यक संस्थाहरू नै थिए । त्यसकारण तिनीहरूको शुरुवाती कालको कार्यसञ्चालन स्थानीय सरकारको भन्दा स्वाभाविक रूपमा बढी चुनौतीपूर्ण थियो । सबै प्रदेशले पहिलो वर्ष संविधानको धारा १६८ को आधारमा मन्त्रिपरिषद् गठन गरे । संघीय प्रशासनिक पुनःसंरचना

^१ स्थानीय तथा प्रदेश सरकारका कार्यसञ्चालनसम्बन्धी पहिलेका प्रतिवेदनहरू डीआरसीएनको वेबसाइटमा अंग्रेजी र नेपालीमा उपलब्ध छन् . <http://democracyresource.org/observation-of-local-and-provincial-governments/>

समितिको सिफारिसअनुसार प्रदेश मन्त्रिपरिषदमा बढीमा सातजना मन्त्री नियुक्त भए ।^१ जनसंख्या र भूगोलअनुसार प्रदेशको आकार फरकफरक भएकाले प्रदेश सभाका सदस्यहरूको संख्या पनि प्रदेशपिच्छे फरक छ ।^२ राजनीतिक प्रतिनिधित्वको हकमा छओटा प्रदेशमा नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (नेकपा) को एकल बहुमतको सरकार बने भने प्रदेश २ मा राष्ट्रिय जनता पार्टी नेपाल (राजपा) र संघीय समाजवादी फोरम नेपाल (संसफो) को गठबन्धन सरकार बन्यो । सबै प्रदेश सरकारले पहिलो वर्षभरि कर्मचारी तथा पूर्वाधारको अभाव र प्रादेशिक संस्था स्थापना गर्ने कार्यलाई सहज तुल्याउने कानूनको अपर्याप्तता, कमजोर प्राविधिक क्षमता र संघीय तथा स्थानीय सरकारसँग प्रभावकारी समन्वयको कमीजस्ता साभा चुनौतीको सामना गर्नुपर्यो । डीआरसीएनको अध्ययनअनुसार प्रदेश सरकारहरूले पहिलो वर्ष कार्यसञ्चालन एवं कार्यविधिसम्बन्धी कानून निर्माण गर्ने कार्यमै बिताए । त्यसैले यस अवधिमा योजना तर्जुमा तथा बजेट कार्यान्वयनको फाँटमा ज्यादै कम प्रगति भयो ।

२.१. प्रदेश सभा र कानून निर्माण

पहिलो वर्ष प्रत्येक प्रदेश सभाले दुईओटा संसदीय सत्र सञ्चालन गरी कार्यसञ्चालन एवं कार्यविधिसम्बन्धी कानूनहरू निर्माण गरे, जसमध्ये तिनको एकल अधिकारसम्बन्धी एकाध कानून पनि थिए । आवश्यक संघीय कानून नहुनाले तिनले प्रदेश प्रहरी तथा सेवा आयोगसम्बन्धी कानूनहरू निर्माण गर्न सकेनन् ।^३ यी कानून निर्माण गर्ने विधेयकहरूको मस्यौदा गरिएको थियो वा ती विधेयकहरू प्रदेश सभामा दर्ता गरिएका पनि थिए । तर त्यसपछि संघीय संसदले कहिले आवश्यक संरचनागत कानूनहरू पारित गर्ला भनेर बाटो हेँदै प्रदेशहरूले छलफलको प्रक्रियालाई स्थगित गरे । संघीय सरकारले बेलैमा यस प्रकारका संरचनागत कानून निर्माण गर्ने कार्यमा पर्याप्त अग्रसरता देखाएन भनी प्रदेश सरकारका प्रतिनिधिहरूले गुनासो गरिरहे ।

प्रदेशहरूले पारित गरेका कानूनको गुणस्तर पनि चासोको विषय बन्यो । हतारको प्रक्रिया, सरोकारवालाहरूसँग अपर्याप्त सरसल्लाह तथा विज्ञताको कमीजस्ता कुरालाई कानून निर्माण प्रक्रियाका आम चुनौतीका रूपमा अघि सारियो । ‘हामीले छोटो समयमा थुप्रै कानून पारित गर्नुपर्ने भएकाले कार्यविधिजन्य तथा कानूनी त्रुटि भए होलान्,’ गण्डकी प्रदेश सभाका एकजना सदस्यले स्वीकार गरे । उत्तरदाताहरूले थप छलफल र सरसल्लाहको खाँचोतर्फ औल्याउँदै नियमित प्रशिक्षणद्वारा कानून निर्माताहरूको क्षमता वृद्धि गर्नुपर्ने आवश्यकतामा जोड दिए ।

सबै प्रदेशका प्रतिनिधिहरूले योजना तथा नीति लागू गर्न आफूसँग आवश्यक कानून नभएको बताए । प्रदेश सरकारहरूले बजेट लागू गर्न सहायक कानून (नियमावली, उपनियम, कार्यविधि, निर्देशिका र निर्देशक सिद्धान्तहरू) को निर्माण त गरे तर ती पर्याप्त थिएनन् । प्रदेश १ को शिक्षा निर्देशनालयका अधिकारीहरूले सम्बन्धित मन्त्रालयले आवश्यक कानून निर्माण गर्नुको सट्टा योजना तर्जुमा गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिएको बताए । सुदूरपश्चिम तथा कर्णाली प्रदेश सभाका सदस्यले प्रदेश सरकारले आफूलाई पर्याप्त काम नदिएको हुनाले सभाका कार्यक्षेत्र सीमित हुन गएको गुनासो गरे । प्रदेश सभाका सदस्यले आफ्ना भूमिका र जिम्मेवारीप्रति बढ्दो मात्रामा सजग हुँदै आफूले कानून

^१ दुइटाबाहेक सबै प्रदेशमा छजना मन्त्री र एकजना मुख्यमन्त्री समावेश भएका पूर्ण आकारका मन्त्रिपरिषद् गठन गरिए । प्रदेश ५ र प्रदेश १ मा क्रमशः पाँच र चारजना मात्रै मन्त्री नियुक्त गरिए । प्रदेश २ र सुदूरपश्चिम प्रदेशले राज्यमन्त्रीहरु पनि नियुक्त गरे ।

^२ सबै प्रदेशमा केवल एक सदनात्मक विधायिका छन् । प्रदेश १ को विधायिकामा ९३, प्रदेश २ मा १०७, प्रदेश ३ मा ११०, गण्डकी प्रदेशमा ६०, प्रदेश ५ मा ८७, कर्णाली प्रदेशमा ४० र सुदूर पश्चिम प्रदेशमा ५३ सदस्य छन् । थप जानकारीका लागि हेनोसः <http://www.election.gov.np/ecn/uploads/userfiles/ElectionResultBook/PA2074.pdf>

^३ डीआरसीएनले यसअधि जनाएर्भै प्रदेश २ ले संघीय सरकारको आपत्ति हुँदाहुँदै पनि प्रदेश प्रहरीसम्बन्धी कानून निर्माण गर्ने निधो गन्यो । तर प्रदेश प्रहरीको व्यवस्थापन तथा समन्वयसम्बन्धी संघीय कानून पारित भइनसकेकोले उक्त कानून अफै लागू भएको थिएन ।

निर्माणका प्रक्रिया राम्ररी बुझन थालेको बताए । शुरूमा कानून निर्माण प्रक्रियामा आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय र प्रदेश सभाको विधायन समितिमात्र संलग्न थिए । तर पछि आएर यो कार्यमा अन्य मन्त्रालयहरू र प्रदेश सभाका अन्य समितिहरू पनि संलग्न भए ।

तालिका १: प्रदेशहरूमा कानून निर्माणको अवस्था^४

प्रदेश	पारित कानूनहरू	संसदमा दर्ता भएका वा विचाराधीन रहेका विधेयकहरू	प्रदेश मन्त्रिपरिषद्द्वारा पारित विधेयकहरू
सुदूरपश्चिम	१७	४	२३
कर्णाली	१८	३	२४
प्रदेश ५	१४	१६	३५
गण्डकी	२१	४	५
प्रदेश ३	२४	४	१०
प्रदेश २	१६	११	१५
प्रदेश १	२३	७	१३

२.२. प्रादेशिक संस्था, योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन

प्रदेशहरूले महत्वपूर्ण संस्था र मातहतका कार्यालयबिना नै आफ्ना योजना र कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था थियो । प्रदेशमा कृषि ज्ञान केन्द्र, स्वास्थ्य निर्देशनालय तथा अन्य सेवामुखी कार्यालयहरू स्थापना हुन थाले । कर्णाली प्रदेशले आफ्नो वार्षिक प्रतिवेदनमा विभिन्न क्षेत्रमा गरी कुल १०८ ओटा प्रदेश कार्यालय स्थापना भएको बतायो । प्रदेश १ ले १५५ ओटा कार्यालय र संस्थाहरूको स्थापना गरी कृषि तथा पर्यटनको प्रवर्द्धनमा अग्रसरता लिएको थियो । तर यी संस्थाहरूले अझै प्रभावकारी रूपले काम गर्न भने सकेका थिएनन् । ‘रामेछापमा स्थापना गरिएको कृषि ज्ञान केन्द्रले उन्नत बीउ-विजन पाउनका लागि किसानहरूसँग अनुदान प्रस्तावको आष्वान गच्यो । तर किसानहरूले एक त त्यसको प्रक्रिया नै बुझेनन्, अर्कातिर, उनीहरूले त्यो सेवा लिन धेरै दिन हिँडेर ज्ञान केन्द्रमा जानुपर्ने भयो,’ भन्दै दोलखाका एकजना निर्वाचित प्रतिनिधिले ज्ञान केन्द्र र स्थानीय सरकारबीच समन्वयको अभाव भएकोबारे असन्तुष्टि प्रकट गरे ।

प्रदेश सरकारले राजस्वका आन्तरिक स्रोत र संघीय अनुदान परिचालन गरी वार्षिक बजेट प्रस्तुत गर्नुको साथै वित्तीय योजना तर्जुमा तथा प्राथमिकता निर्धारण गरे । तर आवश्यक कानून, कर्मचारी र संस्था नहुनाले आफ्नो बजेट कार्यान्वयनमा सबै प्रदेशले कठिनाइको सामना गर्नुपर्यो । यसको परिणामस्वरूप आर्थिक वर्ष २०७५/२०७६ को दोस्रो चौमासिक लागिसक्दा समेत २ प्रतिशतभन्दा पनि कम पूँजीगत खर्च भएको थाहा पाइयो ।^५ यी चुनौतीसँग जुँडै प्रदेशहरू सीमित रूपमै भए पनि क्षेत्रगत कार्यालय स्थापना गरी सामाजिक काम थाल्न अग्रसर भए । उदाहरणको लागि, प्रदेश २ सरकारले महिला सशक्तीकरणको लागि बालिकाहरूको शिक्षा प्रवर्द्धन गर्न बेटी पढाओ, बेटी बचाओ अभियान शुरू गच्यो । उक्त अभियानअन्तर्गत प्रदेशभरि बालिका विमा तथा छात्रवृत्ति योजनाहरू स्थापित गरिए । त्यसैगरी, प्रदेश ३ को सरकारले दोलखाको कालिङ्गोक गाउँपालिकाका थामीजस्ता अति सीमान्तकृत समूहको

^४ यस तालिकामा २०७५ चैत १ गतेसम्म प्रदेश सभाहरूमा पारित तथा दर्ता भएका ऐन र विधेयक सामेल छन् ।

^५ रिपब्लिका । २०७५ । ‘प्रदेश सरकारहरू पूँजीगत खर्च वृद्धि गर्न संघर्षरत ।’ पुस ३ ।

<https://myrepublica.nagariknetwork.com/news/provincial-govts-struggle-to-boost-capital-expenditure/>

कल्याणका लागि पाँच करोड रुपियाँ विनियोजन गयो । कर्णाली प्रदेशले कालिकोटको पलाटा गाउँपालिकामा आगलागीबाट घर नष्ट भएका प्रत्येक परिवारलाई घर बनाउन पाँच लाख रुपियाँ उपलब्ध गराउने निधो गयो ।

प्रदेश सरकारहरूले अनेक कानूनी तथा प्राविधिक अड्चनले गर्दा पहिलो वर्ष चिताएअनुसार आयोजना कार्यान्वयन गर्न नसकेको कुरा स्वीकार गर्नुको साथै आगामी वर्षहरूमा बढी प्रभावकारी ढङ्गले काम गर्ने विश्वास प्रकट गरे । ‘पहिलो वर्षमा केही पनि उपलब्ध भएको छैन भन्ने होइन । महत्वपूर्ण कानूनहरूको मस्यौदा गर्नुदेखि लिएर संस्थाहरू खडा गर्ने र विस्तृत योजनाहरू तयार पार्ने काम गरी हामीले भविष्यमा आयोजनाहरू प्रभावकारी ढङ्गले कार्यान्वयन गर्ने दरिलो आधार निर्माण गरेका छौं,’ प्रदेश ५ का एक मन्त्रीले भने ।

कर्मचारी अभाव

कर्मचारी समायोजनमा ढिलाइ हुँदा सबै प्रदेश सरकार आवश्यक कर्मचारीबिना काम गर्न वाध्य भए । प्रदेश सरकारहरू कर्मचारी समायोजनमा ढिलाइ भएकोमा र उक्त प्रक्रियामा आफूसँग पर्याप्त सरसल्लाह नगरिएकोमा संघीय सरकारसँग बेखुस थिए । ‘को नियुक्त हुँदैछ र को सरुवा हुँदैछ हामी (प्रदेश सरकार) लाई थाहा हुँदैन,’ प्रदेश ३ का एकजना मन्त्रीले भने । ‘यसबाट कर्मचारी र सरकारीच विश्वासको सङ्गठ उत्पन्न भई कर्मचारीको घरिघरि सरुवा हुने गरेको छ, जसबाट हाम्रा महत्वपूर्ण दैनिक कार्यमा असर परेको छ ।’ प्रदेश सरकारका प्रतिनिधिहरूको रायअनुसार प्रदेशहरूले आफै लोक सेवा आयोग गठन गरी कर्मचारी नियुक्त गर्नु नै कर्मचारीको अभाव पूर्ति गर्ने दीर्घकालीन समाधान हो । ‘चालू प्रक्रिया (कर्मचारी समायोजन) समस्याको स्थायी समाधान होइन । संघीय सरकारले तुरुन्त त्यस्ता कानूनहरू पारित गर्नुपर्छ, जसले प्रदेशहरूले आफ्ना कर्मचारी आफै नियुक्त गर्न पाउने बाटो खोलिदिउन,’ प्रदेश २ को सरकारका एक उच्च पदका प्रतिनिधिले भने । संघीय सरकारले २०७५ पुसमा कर्मचारी समायोजनसम्बन्धी ऐनलाई अनुमोदन गयो । संघीय सरकारले सोही महिनाभित्र समायोजन प्रक्रिया पूरा गर्ने वाचा गरेको थियो । तर प्रदेशहरूले भने आफूलाई अझै आवश्यक संख्यामा कर्मचारीको अभाव भएको बताए ।^५ संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका अनुसार देशमा ४०,००० कर्मचारीको अभाव थियो भने सात प्रदेशमा अझै ८,४७६ कर्मचारी नपुग थिए, जुन सरकारी तहबाट अनुमोदन गरिएका पदमा ३७ प्रतिशतको नपुग हो ।^६ संघीय सरकारले गरेको प्रतिबद्धता विपरीत २०७५ को हिउँदे सत्रले प्रदेशलाई आफ्ना लोकसेवा आयोग खडा गर्न र आफ्नालागि आवश्यक कर्मचारीहरू भर्ना गर्न पाउने बाटो खोलिदिने संघीय लोक सेवा आयोगसम्बन्धी कानून पारित गर्न सकेन ।

२.३. नाम, राजधानी र कामकाजी भाषा

सातमध्ये चार प्रदेशमा प्रदेशको नामकरण, स्थायी राजधानी स्थल र कामकाजी भाषाको टुङ्गो लगाउने कार्य विवादितै रह्यो । कर्णाली प्रदेश, गण्डकी प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशले भने प्रदेशको नाम र राजधानीको टुङ्गो लगाए । कर्णाली र गण्डकी प्रदेशमा उति ठूलो विरोध भएन तर सुदूरपश्चिम प्रदेशले गोदावरीलाई राजधानी छान्दा भने संसद्का विपक्षी दलहरू र नागरिक समाजका केही पक्षबाट विरोध भयो । यो निर्णय विरुद्ध सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा परेको थियो ।

^५ उदाहरणको लागि, कर्णाली प्रदेशमा आवश्यक २,३६४ कर्मचारीमध्ये १,३१२ (५६%) को मात्र पदपूर्ति भएको छ । प्रदेश १ मा आवश्यक ३,८८२ कर्मचारीमध्ये २,१२० कर्मचारी (५५%) मात्र उपलब्ध छन् ।

^६ विमल खतिवडा, २०१९ । ‘कर्मचारी समायोजन: अझै ४०,००० कर्मचारी कम’ २९ मार्च ।

<https://www.kantipurdaily.com/news/2019/03/29/155382430390956616.html>

प्रदेश नामकरणसम्बन्धी धेरैजसो विवाद प्रदेश १ मा उठ्यो । प्रदेश १ को नागरिक समाजका केही तप्का र राई तथा लिम्बूजस्ता जनजाति समूहको प्रतिनिधित्व गर्ने संसद्का कतिपय सदस्यले प्रदेशको नाम राख्दा आफ्ना जातीय पहिचान झल्किनुपर्ने माग अघि सारे । प्रदेश २ मा प्रदेशको नाम र कामकाजी भाषा दुवै विषयमा चर्को विवाद भयो । हिन्दी भाषालाई कामकाजी भाषाको मान्यता दिने कि नदिने भन्ने विषयमा पनि मत विभाजित भयो । प्रदेश ३ मा राजधानीबारे चर्को विवाद भयो । उक्त प्रदेशमा एक विशेष समितिद्वारा पेश गरिएको प्रतिवेदनउपर नै अदालतमा मुद्दा परेको थियो र उक्त प्रक्रिया त्यक्तिकै स्थगित भयो । प्रदेश ५ मा स्थायी राजधानी रोजे सवाल फस्ट्यौट गर्ने कार्य ‘प्रदेश सरकारको बुताभन्दा बाहिरको कुरा हो’ भनी उत्तरदाताहरूले बताए । प्रदेशको राजधानी बुटवलमा कि दाडमा रहने भन्ने विषयमा प्रदेश सभाका सदस्यहरूको मत वाभियो । स्थानीय व्यक्तिहरूको भनाइअनुसार यी दुईमध्ये कुनै पक्षले पनि स्थायी राजधानी रोजन आवश्यक पर्ने दुई-तिहाई मत जुटाउन सक्ने अवस्था थिएन । संघीय र प्रदेश तहका राजनीतिक नेता तथा सभाका सदस्यहरू राजधानी आ-आफ्नो निर्वाचन क्षेत्रको पायक पर्ने ठाउँमा राख्न लागिपरेका हुनाले पनि राजधानी तोक्ने मुद्दा जटिल बन्न गयो । राजधानी रहने सम्भावित स्थानका वासिन्दा र व्यावसायीहरू पनि आफ्नो शहरलाई राजधानी तोक्न सभाका सदस्यहरूलाई दबाब दिने कार्यमा कटिबद्ध रहे ।

३. स्थानीय सरकारको कार्यसञ्चालन

स्थानीय सरकारहरू सार्वजनिक सेवा प्रवाह र योजना तर्जुमा तथा बजेट कार्यान्वयनको अभिभारा वहन गर्ने कार्यमा संलग्न थिए । स्थानीय कार्यकारी बैठक नियमित सञ्चालन भइरहेका थिए । त्यस्ता बैठक एउटादेखि तीनओटासम्म भएका थिए । कर्मचारीको अभाव हुनाले, खास गरेर वडा सचिव र इन्जिनियर तथा सब-इन्जिनियरहरूजस्ता प्राविधिक कर्मचारीहरूको संख्या अपर्याप्त हुनाले नगरपालिका तथा वडा कार्यालय दुवैको कार्यसञ्चालनमा बाधा परेको थियो । कर्मचारीहरू विशेषगरी ग्रामीण पहाडी र भित्री मधेश क्षेत्रमा नियुक्त हुन रुचाउदैनन् भन्ने विषयमा जनस्तरमा व्यापक गुनासो थियो । अर्कोतिर, कर्मचारीहरू भने आफू सरुवा भइएला कि भनेर अन्यौल प्रकट गरिरहेका थिए । संघीय सरकारबाट प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतहरूको घरिघरि सरुवा गरिने कुराले पनि स्थानीय सरकारका निर्वाचित प्रतिनिधिहरू चिन्तित थिए ।^९ थुपै वडामा भाडाका अस्थायी कार्यालयहरूबाट कार्यसञ्चालन गरिएका थिए ।

३.१. स्थानीय सरकारद्वारा कानून निर्माण

एकाध अपवादलाई छाडेर, स्थानीय सरकारले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनअनुसार गाउँसभा र नगरसभाका नियमित बैठक सञ्चालन गरिरहेका थिए ।^{१०} डीआरसीएनले भ्रमण गरेका स्थानीय एकाइहरूमध्ये उदयपुरको रौतामाई गाउँपालिकाले ३३ ओटा कानून निर्माण गरेको थियो भने महोत्तरीको एकडारा गाउँपालिकाले दुईओटा मात्र कानून निर्माण गरेको थियो । कानूनविदहरूको अभाव हुनु नै पर्याप्त कानून पारित गर्न नसक्नुका मुख्य कारण हुन् भनी एक सरकारी अधिकारीले औँल्याए । डीआरसीएनले यसअघि उल्लेख गरेभै स्थानीय सरकारहरूले संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले उपलब्ध गराएका नमूनाका आधारमा कानून निर्माण गरे । सामान्यतः अवस्था अभै यस्तै भए तापनि कतिपय स्थानीय एकाइहरू आफैले पनि कानून निर्माण गर्दै थिए । उदाहरणको लागि, उदयपुरको बेलका

^९ डीआरसीएन अनुसन्धाताहरूले भ्रमण गरेका स्थानीय एकाइहरूभरि नै प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतहरूको स्थानीय सरकारमा दुईभन्दा धेरै पटक सरुवा भएका घटनाहरू व्याप्त थिए । कैलालीको घोडाघोडी नगरपालिकामा स्थानीय सरकारले कार्यभार ग्रहण गरेदेखि यता १० जना प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको सरुवा भइसकेको थियो ।

^{१०} महोत्तरी जिल्लाको एक स्थानीय एकाइमा वडा अध्यक्षहरूले अध्यक्ष र उपाध्यक्ष खर्चको विस्तृत विवरण सार्वजनिक गर्न चुकेको आरोप लगाउदै सभाको बैठक बस्न दिएनन् । त्यसैगरी, धनुषाको अर्को स्थानीय एकाइमा एकजना प्रतिनिधिले कर्मचारी पर्याप्त नभएकाले बैठक स्थगित गरिएको हो भनी बताए ।

नगरपालिकाले स्थानीय विज्ञहरूको सहायताले ‘कृषि ऐन’ पारित गरेको थियो । डीआरसीएनले वार्तालाप गरेका पत्रकार र नागरिक समाजका सदस्यले स्थानीय सरकारले आफ्ना कानून आफै बनाउनु नयाँ संघीय संरचनाको सकारात्मक परिणाम हो भन्ने बताए । साथै तिनले कानून निर्माण प्रक्रियामा आवश्यक सरसल्लाह र विचार-विमर्शको अभाव भएकोमा चिन्ता पनि प्रकट गरे ।

केस स्टडी १: नगरपालिकाद्वारा पारित कृषि तथा भूउपयोगसम्बन्धी कानून

२०७५ मा उदयपुरको बेलका नगरपालिकाले कृषि तथा भूउपयोग नीतिसम्बन्धी कानून पारित गयो । त्यस कृषि ऐनले कृषिको उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने, किसानका समूह गठन गर्ने, आर्थिक र प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने, बजारको सहज पहुँचलाई सुनिश्चित गर्ने र प्रशासनसम्बन्धी सुविधाहरू उपलब्ध गराउने उद्देश्य राखेको थियो । नौ खण्डमा विभाजित उक्त ऐनले भूस्वामित्व, कृषिमाथिको निर्भरता तथा श्रम र कृषिसम्बन्धी औजारहरूको प्रयोगको आधारमा किसानहरूको कित्ता (साना/मझौला र व्यापारिक किसानहरू) छुट्याएको थियो । उक्त ऐनअनुसार नगरपालिकाले कृषिजन्य रोजगारीलाई प्रोत्साहित गर्ने, स्थानीय तहमा उपलब्ध स्रोतहरूको प्रयोगलाई सहज तुल्याउने र कीटनाशक विषादीको प्रयोगलाई निरुत्साहित गर्ने भएको थियो । उक्त ऐनमा महिला, दलित र भूमिहीन वा थेरै भूमि भएका अन्य जनजाति समूह लगायत गरिब तथा सीमान्त समूहका लागि विशेष सहयोग गर्ने प्रावधानहरू राखिएका थिए । यसको अतिरिक्त उक्त ऐनमा किसान र अन्य समूहमाझ सूचनाको पहुँच र ज्ञानको बाँडचूँड गर्ने कार्यमा सुधार त्याउने, अनुदान र आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउने, बाली विमा, भण्डारण, प्रशोधन, बजारको सुविधाको व्यवस्था मिलाउने, कृषि तथा पशु विकास कोषको स्थापना गर्ने र कृषि तथा भूउपयोग सम्बन्धमा अन्य सरकारी र गैरसरकारी संस्थासँग समन्वय गर्ने कुरा पनि सामेल गरिएका थिए ।

स्थानीय प्रतिनिधिहरूले कानून निर्माण गर्ने क्रममा कानूनी विज्ञताको अभाव, क्षेत्राधिकारसम्बन्धी अस्पष्टता र पर्याप्त संघीय संरचनागत कानूनहरूको अभावलगायत अनेकौं चुनौतीको सामना गर्नुपर्यो । स्थानीय सरकारले मस्यौदा गरेका कतिपय कानूनहरू, खास गरेर शिक्षासम्बन्धी कानूनहरू विवादास्पद बने । उदाहरणको लागि, बर्दियाको राजापुर नगरपालिकामा विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई बदर गरी बढाहरूलाई विद्यालयको व्यवस्थापन गर्ने अधिकार दिने ‘शिक्षा कार्यविधि’ विरुद्ध अदालतमा मुद्दा हालियो । अदालत गुहार्न पुगेका विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पूर्व सदस्यहरूको तर्कअनुसार उक्त कानूनले शिक्षासम्बन्धी विद्यमान संघीय कानून उल्लंघन गरेको थियो । विद्यमान कानूनसँग यस प्रकारका द्वन्द्व हुने कुराको पूर्वानुमान गर्दै आफूले शिक्षासम्बन्धी कानूनहरूको मस्यौदा गर्ने कार्य रोकेको कुरा स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरूले बताए ।^{११} ‘शिक्षासम्बन्धी ऐन’ निर्माण गरेको खण्डमा हामी अदालतिर घिसारिन सक्छौं, अनि अदालतले हामीलाई हराउन सक्छ,’ पाँचथरको याडवरक गाउँपालिकाका उपाध्यक्षले भनिन् ।

३. २. सार्वजनिक सेवा प्रवाह

नयाँ संघीय संरचनाअन्तर्गत महत्वपूर्ण कानूनी तथा कार्यकारी अधिकारद्वारा सशक्त तुल्याइएका स्थानीय एकाइहरू सेवा प्रवाह गर्ने प्रमुख एकाइ हुन् । स्थानीय सरकारहरूले आधारभूत सेवा उपलब्ध गराउने कार्यको पहल गरी नियमित प्रशासनिक कार्यहरू शुरू गरे । जन्म-मृत्युजस्ता घटनाहरू दर्ता गर्नु, सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण गर्नु र सिफारिस गर्नु स्थानीय सरकारहरूका नियमित कार्य थिए । स्थानीय सरकारले कार्यसञ्चालन तथा कार्यविधिसम्बन्धी कानूनहरू त पारित गरे तर विशिष्ट क्षेत्रगत सेवा प्रवाहसम्बन्धी महत्वपूर्ण कानून भने बनाउन बाँकी नै थिए । कृषि स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गरिएको एउटा महत्वपूर्ण क्षेत्रगत कार्यालय हो । कृषि क्षेत्रमा भएका स्थानीय

^{११} संविधानको धारा ३०४: ‘यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका नेपाल कानून खारेज वा संशोधन नभएसम्म लागू रहने छन् ।’

पहलहरूमा कृषि आधुनिकीकरण कार्यक्रम, कृषि उपजसम्बन्धी पकेट एरियाको घोषणा, नर्सरी र नमूना फारमहरूको स्थापना, बीउ-बिजन र फलफूलका विरुवाको वितरण तथा किसानहरूलाई ऋण र अनुदानको रूपमा आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउने कुराहरू थिए ।

केस स्टडी २: समुदायको अग्रसरतामा फोहोरमैला व्यवस्थापन कार्यको थालनी

ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापनमा नागरिकको संलग्नताको खाँचोलाई स्वीकार गरी स्याइजाको वालिड नगरपालिकाले फोहोरमैला व्यवस्थापन समिति गठन गयो । सो नगरपालिकाले बस्ती र बडा तहमा पनि उप-समितिहरू गठन गयो । कुल २०० उप-समिति र ३६ ओटा सरसफाई समिति गठन गरिए । नगरपालिकाले फोहोरमैला सङ्कलन गरी छुट्याउने व्यवस्था पनि मिलायो । उक्त व्यवस्थाअनुसार नगरपालिकाभित्रको फोहोरमैला सङ्कलन गर्न र छुट्याउन केही कामदार भर्ना गरिए । नगरपालिकाले फोहोरमैला सङ्कलन गरी छुट्याउने स्थल निर्माण गर्न २० लाख रुपियाँ छुट्यायो । अन्य दुई संस्था तह लगाइएको फोहोरमैलाबाट बायोग्यास बनाउने काममा जुटे । बायोग्यास निकाल्न मिल्ने र नमिल्ने फोहोरमैला छुट्याउन अलग-अलग भाँडा उपलब्ध गराइए तापनि मानिसहरुको सारा चीजलाई एकै ठाउँमा मिसाउने बानीले गर्दा फोहोरमैला छुट्याउने काम निकै असजिलो भयो भनी समितिका एक सदस्यले अनुभव बताए । ‘मैले यो कामको अगुवाइ गरेको छु । मानिसहरू फोहोरमैला छुट्याउन विस्तारै सिकिरहेका छन्,’ नगर प्रमुखले भने । साथै नगरपालिकाले सङ्क निर्माणमा प्रयोग गरिने अलकत्रा बनाउन प्लास्टिकजन्य फोहर खरिद गरी प्रशोधन गर्ने कार्य पनि शुरु गरेको उल्लेख गरे ।

स्थानीय सरकारलाई हस्तान्तरण गरिएको अर्को महत्वपूर्ण क्षेत्र शिक्षा हो । संविधानले स्थानीय सरकारलाई आधारभूत तथा माध्यमिक तहको शिक्षाको व्यवस्थापन र अनुगमन गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ ।^{१२} सोहीअनुसार स्थानीय सरकारले विद्यालयको अनुगमन गर्ने र शिक्षक भर्ती र सरुवा गर्ने तथा विद्यालय समितिको व्यवस्था गर्ने कानूनहरू पारित गरे । स्थानीय सरकारले गरेका शिक्षासम्बन्धी निर्णयहरू धेरै स्थानमा विवादित बने ।^{१३} स्थानीय एकाइलाई अधिकार हस्तान्तरण गरेपछि विघटन हुने भनिएको पहिलेको जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई यस प्रकारका विवादको कारण शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइका रूपमा पुनःस्थापित गरियो । साथै संघीय सरकारले स्थानीय सरकारलाई महत्वपूर्ण कानून बनाउन र त्यस्ता निर्णय गर्नुअघि शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइसँग समन्वय कायम गर्न आग्रह गर्दै २०७५ पुस १२ गते एउटा परिपत्र जारी गयो । स्थानीय सरकारले यस कार्यलाई संघीय सरकारद्वारा आफ्नो अधिकारलाई कमजोर तुल्याइएको अर्थमा बुझे । यस्ता कानूनी अड्चनका बाबजुद स्थानीय सरकारले विद्यालय अनुगमन, शिक्षक तालिम कार्यक्रमको आयोजना तथा परीक्षा सञ्चालन गर्ने र लक्षित समूहलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउनेजस्ता कार्यमा हात बढाए ।

स्थानीय सरकारहरू स्वास्थ्य क्षेत्रमा नागरिकहरूलाई दीर्घ रोगको उपचार गर्न, नयाँ प्रसुति केन्द्रहरू खोल, घुम्ती स्वास्थ्य शिविर खडा गर्न र एम्बुलेन्स सेवा शुरु गर्न आर्थिक सहायता उपलब्ध गराइरहेका थिए । यस सम्बन्धमा राजनीतिक प्रतिनिधि र स्वास्थ्यसम्बन्धी अधिकारीहरूमा अन्यौल हुनाले र नयाँ जिम्मेवारीहरूबाटे स्पष्टता नहुनाले स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यालयहरूलाई स्थानीय एकाइमा परिणत गर्ने कार्य भन्नक्टिलो हुन गयो । शुरुमा ७५ ओटै स्वास्थ्य कार्यालय विघटन गरिए । तर तीमध्ये ३५ ओटालाई छ, महिनाभित्रै पुनःस्थापित गरी प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालयअन्तर्गत राखियो । दुई वा तीनओटा जिल्लाको रेखदेख गर्न एउटा स्वास्थ्य कार्यालय खडा गरियो ।

^{१२} नेपालको संविधानको अनुसूची ८ तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको दफा ११ ।

^{१३} विशेषगरी शिक्षकहरुको भर्ती र सरुवा तथा विद्यालय गाभ्नेजस्ता विषयमा स्थानीय सरकार, जिल्ला तहका अधिकारी, शिक्षक संगठन, विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा संघीय सरकारबीच द्वन्द्व पैदा भए ।

उदाहरणको लागि, प्रदेश १ मा छओटा स्वास्थ्य कार्यालयले १४ जिल्लाको रेखदेख गरिरहेका थिए ।^{१४} यी कार्यालयले पूर्ण रूपमा काम थाल्नुअघि नै संघीय सरकारले सबै जिल्लामा स्वास्थ्य कार्यालयहरू खोल्ने निधो गयो । उत्तरदाताहरूको भनाइअनुसार यस प्रकारको द्रुत परिवर्तन र अस्पष्ट संकमणबाट अन्यौल उत्पन्न भई सेवा प्रवाहमा असर पन्यो ।

३.३. योजना तर्जुमा, बजेट कार्यान्वयन र जवाफदेहिता

निर्वाचित प्रतिनिधिका लागि नयाँ व्यवस्था विरानो हुनाले र जनताको पर्याप्त सरसल्लाह र सहभागिताविना नै उनीहरूले हतारमा योजना लागू गरेकाले कार्यभार वहन गरेलगतै पहिलो आर्थिक वर्षमा ‘अन्यौल र अनिश्चितता’ उत्पन्न भएको कुरा डीआरसीएनले यसअघि नै उल्लेख गरिसकेको छ । स्थानीय सरकारहरूले २०७५ असार १० सम्ममा वार्षिक बजेट पेश गर्नु जरुरी थियो । तर ७५३ स्थानीय तहमध्ये ३८७ ले मात्र तोकिएको समयसीमाभित्र बजेट पेश गरे । केही स्थानीय सरकार त आर्थिक वर्षको दोस्रो चौमासिकसम्म पनि आफ्नो वार्षिक बजेट पेश गरी अनुमोदन गराउन असफल रहे ।^{१५}

स्थानीय प्रतिनिधिहरूले योजना तर्जुमा, बजेट विनियोजन र कार्यान्वयनसम्बन्धी पहिलो वर्षको अनुभवबाट दोस्रो वार्षिक योजना तर्जुमा गर्ने कार्यमा सहयोग पुगेको बताए । तर नागरिक र नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरूले बस्ती तहका बैठकहरूमा व्यापक जनसहभागिता र सरसल्लाहको कमी भएको गुनासो गरे ।^{१६} उपभोक्ता समितिहरूमार्फत योजनाहरूको कार्यान्वयन गर्ने कार्यमा पारदर्शिताको अभाव हुनु, संघीय तथा प्रदेश सरकारद्वारा गलत बजेट विनियोजन गरिनु र पर्याप्त प्राविधिक कर्मचारीहरू (इन्जिनियर र सब-इन्जिनियरहरू) को अभाव हुन अन्य चुनौती थिए ।

योजना तर्जुमा र बजेट विनियोजन

सामान्यतः भौतिक पूर्वाधारको विकास र विशेषतः सडक निर्माण कार्य स्थानीय सरकारका प्रमुख प्राथमिकता भइरहे । डीआरसीएनले वार्तालाप गरेका प्रतिनिधिहरूले कृषि, स्वास्थ्य, शिक्षा र पर्यटन पनि प्राथमिकतामा रहेको बताए । निर्वाचित प्रतिनिधिहरूले आफूले बस्ती र वडा तहका बैठकका आधारमा बजेटको प्राथमिकता निर्धारण गरेको दावी गरे तापनि वडा तहका प्रतिनिधि र नागरिकले त्यस प्रकारका बैठक प्रायजसो सहभागितामूलक नभएको र स्थानीय एकाइका प्रभावशाली व्यक्तिहरूले नै अधिकांश निर्णय गर्ने गरेको गुनासो गरे ।

स्थानीय सरकारले दुई प्रमुख तरिकाले बजेट विनियोजन गरे । तिनले कि त सबै वडालाई बराबरी रकम विनियोजन गरे अथवा जनसंख्या र भूगोलको आधारमा रकम निर्धारण गरे । बजेट विनियोजनमा उचित तर्क र प्रक्रियाको अभाव छ भनी वडा प्रतिनिधिहरूले गुनासो गरेको सुनियो । ‘वडाहरूलाई बजेट विनियोजन गर्दा जनसंख्यालाई ४० प्रतिशत र भूगोललाई ६० प्रतिशत अङ्गभार प्रदान गरियो । बजेट विनियोजनको यो सूत्र अनुचित छ किनभने मेरो वडामा

^{१४} उक्त स्वास्थ्य कार्यालयहरू मोरड (झापा, मोरड र सुनसरीको लागि), धनकुटा (धनकुटा र भोजपुरको लागि), तेह्रथुम (तेह्रथुम र सद्खुवासभाको लागि), उदयपुर (उदयपुर र खोटाङ्को लागि) र ओखलढुङ्गा (ओखलढुङ्गा र सोलुखुम्बुको लागि) मा खोलिएका छन् ।

^{१५} पृथ्वीमान श्रेष्ठ । २०७५ । ‘चार दर्जन स्थानीय एकाइले अझै बजेट पेश गर्न बाँकी ।’ मझसिर १३ ।

<http://kathmandupost.ekantipur.com/news/2018-11-13/four-dozen-local-units-yet-to-present-budget.html>

^{१६} योजना तर्जुमा गर्ने प्रक्रियाअनुसार बस्ती र वडा तहका बैठकहरू गरी नागरिकहरूलाई आयोजनासम्बन्धी प्रस्ताव पेश गर्न अनुरोध गर्नु, वडा तहमा योजनाहरू बटुलेर प्राथमिकता निर्धारण गर्नु अनि त्यसपछि नगर या गाउँ सभाद्वारा ती योजनालाई अन्तिम रूप दिनका लागि तिनलाई नगर या गाउँ कार्यपालिका समक्ष प्रस्तुत गर्नु जरुरी छ ।

व्यापारिक क्षेत्र पर्ने हुनाले हामी अरु वडाले भन्दा निकै बढी राजस्व उठाउँछौं । त्यसकारण हामीलाई बढी बजेट निकासा हुनुपर्यो,’ कैलालीको घोडाघोडी नगरपालिकाका वडा अध्यक्षको यस्तो तर्क थियो । दैलेखको नौमुले गाउँपालिकाका अर्का वडा अध्यक्षले आफ्नो वडा बढी दुर्गम भेगमा पर्ने हुनाले त्यहाँ ससाना विकास आयोजनाहरूका लागि पनि बढी रकम लाग्ने गुनासो गरे । वडा प्रतिनिधिहरूले आफ्ना वडाहरूलाई पर्याप्त बजेट विनियोजन नगरिएको गुनासो गरे । तीमध्ये कतिपयले बजेट विनियोजन प्रक्रिया राजनीतिक पूर्वाग्रहग्रस्त भएको दाबी गरे । वडामा बजेट विनियोजनसम्बन्धी मुद्दा पूर्ण रूपले स्थानीय सरकारलाई सुमिप्दइएको थियो । तर जुन मान्यताको आधारमा बजेट विनियोजन गरियो त्यो ‘न्यायोचित मान्यता’ हो भन्ने विषयमा प्रतिनिधिहरूमाझ भत्तभिन्नता रह्यो ।

केस स्टडी ३: सीमित कार्यकारी अधिकारप्रति वडा अध्यक्षहरू असन्तुष्ट

संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले २०७५ फागुन २९ मा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको दफा ७३ उद्घृत गरी स्थानीय सरकारका सबै अध्यक्ष र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतलाई पठाएको परिपत्रले वडाहरूद्वारा योजना तथा परियोजनाहरूको कार्यान्वयन गर्दा भएकालगायत सबै खर्चको भुक्तानी स्थानीय सरकारले एउटै खाता (स्थानीय सञ्चित कोष) बाट गर्न अनिवार्य गरेको छ । यस परिपत्रले वडाहरूलाई आफ्नै बैड खाता खोल्न निषेध गरेको छ । त्यसैले कुनै पनि भुक्तानी गर्नुअघि उनीहरूले प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको स्वीकृति लिनुपर्छ । वडा अध्यक्षहरूले कुनै पनि आर्थिक तथा कार्यकारी अधिकार नदिएर प्रभावकारी ढङ्गले काम गर्ने आफ्नो क्षमतालाई सीमित गरिएको गुनासो गरिरहे । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनका प्रावधानहरू र उक्त परिपत्रको उद्देश्य अवैधानिक खर्चलाई नियन्त्रण गर्नु भए पनि त्यसलाई वडा तहका प्रतिनिधिको अधिकारलाई सीमित तुल्याउने अर्थमा हेरियो ।

‘वडा अध्यक्षलाई पहिलेको गाउँ विकास समितिका सचिवको जिति अधिकार पनि छैन,’ बाग्लुड नगरपालिकाका एक वडा अध्यक्षले भने । पहिलेका स्थानीय एकाइको पुनःसंरचना तथा सबलीकरण गरी नयाँ स्थायी एकाइ बनाइएका हुन् । हालका स्थानीय एकाइहरू सामान्यतया एउटा गाविसलाई एक वडामा परिणत गरी त्यस्ता अनेक वडाहरू मिलाएर बनेका हुन् । पहिले केन्द्रीय सरकारले खटाएका गाविस सचिवहरूले गाविसको सञ्चालन गर्थे । उनीहरूलाई निकै ठूला कार्यकारी तथा आर्थिक अधिकार दिइएको थियो । ‘हामीलाई आफ्ना वडाका योजना तथा परियोजनाहरू निर्धारण गर्ने अधिकार छैन,’ खोटाडको दिक्तेल रूपाकोट मझुवागढी नगरपालिकाका वडा अध्यक्षले गुनासो गरे । उनले अगाडि भने, ‘नगर प्रमुख र उपप्रमुख नै सबै कुराको निर्णय गर्दछन् ।’ सिन्धुपाल्चोकको चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिकाका दुईओटा वडाले प्रकोप व्यवस्थापनका लागि एक-एक लाख विनियोजन गरेका थिए । तर तिनले आफ्नै बैड खाता खोल्न नपाउने हुनाले त्यो रकम तत्कालै खर्च गर्नुपर्ने भयो । त्यसकारण त्यो रकम अकैतिर खर्च गर्नुपर्ने भएकाले यी वडाले त्यसलाई विपद राहत सामग्रीहरू खरिद गर्ने कार्यमा लगाए ।

बजेट कार्यान्वयन

नेपालको पूँजीगत बजेटमा व्यवस्था गरिएको रकमभन्दा खर्च निरन्तर रूपले कम भइरहेको छ । हरेक आर्थिक वर्षको अन्त्यमा बजेटको बाँकी रकम फ्रिज हुन्छ । नयाँ संघीय संरचनाअन्तर्गत स्थानीय सरकारलाई योजना तर्जुमा गर्न, बजेट बनाउन र आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न निकै ठूलो अधिकार दिइएको हुनाले पूँजीगत खर्च बढ्ने अपेक्षा गरिएको थियो । विगतका आर्थिक वर्षमा विनियोजित रकम खर्च गर्न नसक्दा वर्षको अन्त्यमा वर्षा यामको बीचमा हतारहतारमा बाँकी रकम खर्च गरिन्थ्यो । यद्यपि स्थानीय सरकारहरूले आयोजनाहरू वेलैमा पूरा गर्न र पूँजीगत खर्च बढाउन केही पहल गरे पनि समस्याको निदान भएन । दाडको तुलसीपुर उपमहानगरपालिका र राप्ती गाउँपालिका

तथा बाग्लुडको बाग्लुड नगरपालिकाका अधिकारीहरूले उपभोक्ता समितिसँग सम्झौता गर्ने हदम्याद तोकेका थिए ।^{१७} पात्पाको तिनाउ गाउँपालिका र पाँचथरको याडवरक गाउँपालिकामा बन्न लागेका सडकहरूको गुणस्तर सुनिश्चित गर्नका लागि ढल, खाविन जाली, पर्खालजस्ता सडकको छेउकुनाका संरचना अनिवार्य रूपले बनाउनुपर्ने नियम बनाइयो । स्थानीय एकाइहरूले विगत अर्थक वर्षका आयोजनाहरू घटाए । उदाहरणको लागि, लमजुङको क्षेत्रलाई सोधर गाउँपालिकाले आयोजनाहरूको संख्या २०० बाट घटाएर ९० मा भान्यो भने पात्पाको तिनाउ गाउँपालिकाले ४०० आयोजनाबाट घटाएर २५० मा भान्यो ।

उपभोक्ता समितिमार्फत कार्यान्वयन गरिने आयोजनाबाटे व्यापक चिन्ता भएको कुरा त पहिल्यै बताइयो । सेवाग्राहीहरूले स्थानीय एकाइका आयोजनाको शून्यदेखि ४० प्रतिशतसम्म लागत व्यहोर्नु पर्थ्यो । तिनले उक्त लागत नव्यहोर्नु एउटा प्रमुख चुनौती हुनगयो । ‘अनिवार्य लागतसम्बन्धी प्रावधान कागजमै सीमित भयो । सबै जनतामा त्यो औकात हुने कुरै भएन,’ डडेलधुराको गन्यापधुरा गाउँपालिकाका अध्यक्षले भने । तिनाउ गाउँपालिकाका एक अधिकारीले उपभोक्ता समितिहरूले सेवाग्राहीले व्यहोर्नुपर्ने लागतबाट जोगिन किर्ते कागजात र बिलहरू प्रस्तुत गरेको आरोप लगाए । निर्वाचित प्रतिनिधिले उपभोक्ता समितिहरूको राजनीतिकरण गरी आफ्ना समर्थकहरूलाई ढाडस दिन तिनलाई प्रयोग गरेको पत्रकार र सरकारी अधिकारीको आरोप थियो । डीआरसीएनलाई उपभोक्ता समितिहरूले आयोजनाको ठेक्का तेस्रो पक्षलाई कम पैसामा दिए भन्ने अनेक आरोप पनि सुनाइयो । आयोजनाको अनुगमनमा संलग्न प्राविधिक अधिकारीका अनुसार उपभोक्ता समितिले आफै काम गरेको भए पनि त्यसको गुणस्तर निम्न कोटीको देखियो । र प्रायः प्रभावशाली प्रतिनिधिहरूले त्यस्ता आयोजनाहरू दिएका हुनाले तिनको अनुगमन गर्न गाहो भयो ।

पारदर्शिता, जवाफदेहिता र अनुगमन

आयोजनाहरूको स्थानीय तहको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनको जवाफदेहिता तथा पारदर्शिताको जाँच गर्ने सबल उपाय नभएकोमा चिन्ता बढेको पाइयो । यस सम्बन्धमा आम्दानी र खर्चको विस्तृत विवरणको प्रकाशन जस्ता आधारभूत पक्षको पारदर्शितामा चुकेको कुरादेखि लिएर बजेटको योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमनमा जालझेल, भ्रष्टाचार र राजनीतिकरण भएको आरोप पनि सुनियो । वडा तहका प्रतिनिधिहरूले आयोजनालाई अन्तिम रूप दिने, कार्यान्वयन गर्ने र अनुगमन गर्ने क्रममा अनियमितता भएको गुनासो गरे । खोटाडका विभिन्न स्थानीय एकाइमा जवाफदेहितालाई सुनिश्चित गर्न ‘विपक्षी दलले’ ‘छाया सरकार’ गठन गरेको देखियो । यसअघि नै उल्लेख भएँ भैं कतिपय स्थानीय एकाइका नागरिक सङ्गठनले अझ बढी जवाफदेहिता र पारदर्शिताको माग गरेका थिए ।^{१८} सामाजिक सङ्गठन र व्यक्तिहरूले सप्तरीको राजगढ नगरपालिका र हनुमान कंकालिनी नगरपालिकाका स्थानीय सरकारिवरुद्ध भ्रष्टाचारसम्बन्धी मुद्दा दायर गरेका थिए । तर स्थानीय तहमा नागरिक समाजको यस प्रकारको संलग्नता एकदमै सीमित देखियो ।

स्थानीय सरकारले सूचना तथा निर्णय नागरिकसम्म पुऱ्याउन वेबसाइट (फाटफुट रूपमा अलगै मोबाइल एप्स), सामाजिक सञ्जाल, टेक्स्ट म्यासेज, रेडियो र टेलिभिजन कार्यक्रमजस्ता अनेक सूचना प्रविधिहरू प्रयोग गरेका थिए । तर थुप्रै स्थानीय सरकारले आफ्ना सरकारी वेबसाइट कि त खोलेकै थिएनन् भने केहीले तिनलाई अद्यावधिक गरेका

^{१७} यस प्रकारका हदम्याद दाडको राप्ती गाउँपालिकामा अर्थक वर्षको बीचतिर (पुससम्म) पर्ने गरी र दाडको तुलसीपुर उपमहानगरपालिकामा चैतसम्म पर्ने गरी तोकिएका थिए ।

^{१८} स्थानीय सरकारबाट बढी पारदर्शिताको माग गर्ने संस्थामध्ये दाडको ग्रामीण महिला विकास केन्द्र र दैलेखको दिगो कृषि तथा वातावरण र जलस्रोत संरक्षण केन्द्रजस्ता केही थिए ।

थिएनन् । सूचना दिने डेस्क खडा गरी सूचना अधिकृत नियुक्त गरिएका थिए । दाढ जिल्लाका स्थानीय सरकारले पनि मिडिया संयोजक नियुक्त गरेका थिए, जसको काम टेलिभिजन र रेडियो कार्यक्रमहरू मार्फत सूचना प्रसार गर्नु थियो ।

के से स्टडी ४: स्थानीय तहमा सुनिएका अनियमितता

सप्तरीको एउटा गाउँपालिकाले २०७५ पुससम्म पनि आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को वार्षिक बजेट पारित गरेको थिएन । बजेटलाई अन्तिम रूप दिनुपर्ने हदम्याद २०७५ जेठ अन्त्यसम्म थियो । प्रतिनिधिहरूले अध्यक्षले अधिल्लो आर्थिक वर्षको आम्दानी र खर्चको विस्तृत विवरण सार्वजनिक नगरेको आरोप लगाए । गाउँपालिकाले योजनाहरू सङ्घलन गर्न वडा र बस्ती तहका बैठकहरू पनि गरेको थिएन । ‘अध्यक्ष आफै दलका वडा अध्यक्षहरूको सहायताले योजनाहरू तोक्छन् । अनि योजनाहरू सङ्घलन गर्न बस्ती र वडाका बैठक किन सञ्चालन गर्नुपर्यो ?’ गाउँपालिकाका एक वडा अध्यक्षले प्रश्न गरे । सप्तरी, बारा र महोत्तरी जिल्लाका अन्य स्थानीय एकाइहरूमा पनि पारदर्शिताको यस प्रकारको अभावबारे जानकारी पाइयो । यसरी जानकारीमा आएका कुरामा पालिका प्रमुखले आर्थिक विवरणहरू सार्वजनिक नगरेको र वडा तथा नगरपालिका तहका प्रतिनिधिहरूसँग आवश्यक बैठक नगरी योजना र नीतिहरूलाई अन्तिम रूप दिएको जस्ता आरोप लगाइएका थिए । पालिका प्रमुखहरूले बजेट विनियोजन गर्दा, आयोजनाहरू प्रदान गर्दा र उपलब्ध गराउँदा आर्थिक भ्रष्टाचार गरेको आरोप पनि लगाए ।

पहिले उल्लेख भएभै, निर्वाचित प्रतिनिधि, मुख्यतः वडा समितिका सदस्यहरू पनि स्थानीय सरकार र नागरिक बीचमा दोहोरो सञ्चार गराउने महत्वपूर्ण माध्यम बनेका थिए । नागरिकहरू र नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरूले सार्वजनिक सुनुवाइमा प्रभावकारिताको अभाव भएको र खालि औपचारिकता निर्वाह गर्न मात्र सुनुवाइ सञ्चालन गर्ने गरिएको गुनासो पोख्ये ।^{१९} वर्दियाको राजापुर नगरपालिकाका एक पत्रकारले भने, ‘यस्ता सार्वजनिक सुनुवाइमा नागरिकहरूलाई पर्याप्त मात्रामा भाग लिन लगाइन्न । यसरी भाग लिन लगाइने कार्यलाई त उनीहरूले बोझ पो ठान्ने गरेका छन् ।’

के से स्टडी ५: जिल्ला समन्वय समिति ठोस भूमिकाको खोजीमा

देशभरिका जिल्ला समन्वय समितिका सदस्यहरू कार्यभार वहन गरेको एक वर्षपछि पनि आफ्ना जिम्मेवारीसम्बन्धी स्पष्टता र सान्दर्भिकताको खोजी गरिरहेका छन् । संविधानको धारा २२० ले जिल्ला समन्वय समितिको भूमिका जिल्लाभित्रका स्थानीय सरकारहरूको समन्वय तथा अनुगमन गर्नु हो भनी स्पष्ट व्याख्या गरेको छ । तर समितिका सदस्यहरू आफ्ना भूमिकाहरू स्पष्ट नभएको गुनासो गर्दछन् । ‘हामीलाई स्थानीय आयोजनाहरूको अनुगमन गर्न भनिएको छ, तर हामीलाई कारबाहीको सिफारिस गर्ने वा कारबाही गर्ने कुनै अधिकार छैन,’ प्रदेश १ का एक जिल्ला समन्वय समिति सदस्यले भने । संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र प्रदेश सरकारहरूका केही निर्देशनबाहेक संघीय तथा प्रदेश तहको कुनै पनि कानूनले जिल्ला समन्वय समितिले अनुसरण गर्नुपर्ने कुनै पनि स्पष्ट सेवाशर्त र कार्यविधिहरू उपलब्ध गराएका छैनन् । उदाहरणको लागि, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले जिल्ला समन्वय समितिले अनेक परिपत्र जारी गरी जिल्ला समन्वय समितिलाई स्थानीय सरकारद्वारा सञ्चालित वातावरणीय प्रभावको मूल्याङ्कन लगायतलाई अनुमोदन गर्ने लगायतका थप अधिकार दिएको छ । पत्रकार तथा नागरिक सामाजिक सदस्यहरूले जिल्ला समन्वय समितिले विशेष गरेर स्थानीय सरकारका क्रियाकलापहरूको अनुगमन गर्ने कार्यलाई बढी परिणाममुखी बनाएर स्थानीय सरकारबाट हुने अनियमितताहरूलाई प्रभावकारी ढङ्गले नियन्त्रण गर्नका लागि अझ स्पष्ट क्षेत्राधिकारको खाँचो भएको कुरा ओँल्याए ।

^{१९} स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन ७८(५) को प्रावधानअनुसार पालिकाले सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई पारदर्शी, उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन सार्वजनिक परीक्षण, सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनुवाइ जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनद्वारा प्रदत्त अधिकारअनुसार नगर उपप्रमुख वा उपाध्यक्षको नेतृत्वमा स्थानीय एकाइका अनुगमन समिति गठन गरिएका थिए । कतिपय महिला नगर उपप्रमुख तथा उपाध्यक्षले अनुगमन गर्ने आफ्ना जिम्मेवारीलाई पुरुष समकक्षीद्वारा कम आँकलन गरिएको गुनासो गरे । पाँचथरको एउटा स्थानीय एकाइकी उपप्रमुखले उपभोक्ता समितिले आयोजनाको अनुगमन गराउन अनिवार्य रूपले अनुरोधपत्र लेख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको पाइयो । उनले डीआरसीएनलाई भनिन्, ‘अनुगमन समितिको नेतृत्व नगरप्रमुखले नभई उपप्रमुखले गर्द्ध भन्ने कुरा जनतालाई छर्लङ्ग होस् भन्ने मेरो मनशाय हो ।’ अनुगमन समितिका प्रावधानबारे उत्तरदाताहरूले पनि आलोचनात्मक दृष्टि राखेको पाइयो । दैलेखका एकजना पत्रकारले भने, ‘जसले आयोजनाको छनोट र कार्यान्वयन गर्द्ध, अनुगमन गर्ने मानिस पनि तिनै छन् । यो गलत तरिका हो ।’ कैलालीको घोडाघोडी नगरपालिकाका निर्वाचित प्रतिनिधिले सन्तोषजनक फल प्राप्त नभएका आयोजनाको रकम कटौती गरेको दाबी गरे । बडा तहका आयोजनाको अनुगमन गर्न बडा अध्यक्षको नेतृत्वमा छुट्टै समिति पनि गठन गरिए । त्यस्ता समितिमा प्राविधिक क्षमताको अभाव हुनाले प्रभावकारी ढङ्गले आयोजनाको अनुगमन गर्न अत्यावश्यक कर्मचारीको खाँचो रहेको चासो व्यक्त गरेको सुनियो ।

कर तथा राजस्व

डीआरसीएनका यसअधिका प्रतिवेदनमा स्थानीय तहमा कर वृद्धि गरेको र त्यस प्रकारको ‘मनपरी’ कर वृद्धिको नकारात्मक असर परेको हुँदा संघीय सरकारले विभिन्न शीर्षक अन्तर्गतका कर रोक्का गर्न निर्देशन जारी गरेको कुरा उल्लेख भएको छ । हालसालै डीआरसीएनले अनेक स्थानीय एकाइका करका दर तथा नीतिहरूमा संशोधन गरिएको पायो । अरु कतिपय मामिलामा प्रतिनिधिले नागरिकका तर्फबाट विरोध होला भन्ने डरले आफूले कर बढाउने कामबाट हात झिकेको कुरा बताए । स्थानीय प्रतिनिधिका दाबी विपरीत करको क्षेत्रमा अझै पनि गञ्जागोल प्रवृत्ति र स्पष्टताको अभावको कारण राजस्वसम्बन्धी क्षेत्राधिकारमा नयाँ द्वन्द्वहरू उत्पन्न भएको देखियो । बाग्लुड नगरपालिका, उदयपुरको रौतामाई गाउँपालिका र दाढको तुलसीपुर उपमहानगरपालिकामा कर वृद्धिलाई लिएर विरोध गरियो । करवृद्धिका विभिन्न घटनाविरुद्ध तुलसीपुर उपमहानगरपालिकामा मात्र अदालतमा ३० ओटा मुद्दा दायर भए । कतिपय स्थानीय एकाइका प्रतिनिधिले करको दर बढाउनुको सट्टा चल्तीका करहरू लागू गर्नमै आफू केन्द्रित भएको बताए । लमजुङको मध्य नेपाल नगरपालिकाका एकजना राजनीतिक नेताले भने, ‘जनतामा कर तिनै बानी छैन । अहिले स्थानीय सरकार उपयुक्त तरिकाले कर लगाउदै छ । त्यसकारण अब भने कर राम्ररी उठ्ला भन्ने ठानिएको छ ।’

स्थानीय सरकारको आन्तरिक राजस्वका मुख्य स्रोतहरूमा सेवा शुल्क, सिफारिस तथा जन्म-मृत्यु दर्ता आदि शुल्क, नदीजन्य पदार्थहरू (दुङ्गा, गिर्टी र बालुवा) मा लाग्ने शुल्क, स्थानीय पोखरी र जमिनबाट उठ्ने राजस्व, आमदानी कर तथा व्यवसाय दर्ता कर पर्छन् । अनेक स्थानीय एकाइका प्रतिनिधिले आन्तरिक राजस्व उठाउन आफूसँग पर्याप्त स्रोत नभएको गुनासो गरे । ‘७० प्रतिशत जमिन दर्ता नभएको हुनाले र ठूला बजार नहुनाले हामीकहाँ आन्तरिक राजस्वका स्रोतहरू पर्याप्त छैनन,’ उदयपुरको बेलका नगरपालिकाका नगरप्रमुखले भने । क्षेत्राधिकारसम्बन्धी अस्पष्टताले गर्दा नदीजन्य पदार्थको शुल्कसम्बन्धी विवाद भयो ।

३.४. समावेशिता र सशक्तीकरण

७५३ स्थानीय एकाइका सबै ६७४३ बडामा गरी जम्मा ३५,०४१ जना प्रतिनिधि चुनिएका थिए । तीमध्ये पुरुष र महिला क्रमशः ५९ प्रतिशत (२०,६८९) र ४१ प्रतिशत (१४,३५२) थिए ।^{२०} स्थानीय सरकारमा महिलाको प्रतिनिधित्व

^{२०} चुनावको नतिजासम्बन्धी सबै जानकारी निर्वाचन आयोगको आधिकारिक वेबसाइटमा उपलब्ध छ:
<http://www.election.gov.np/ecn/uploads/userfiles/ElectionResultBook/LocalLevel>

ऐतिहासिक दृष्टिले उल्लेख्य छ। महिला प्रतिनिधिहरूको संख्या उच्च हुनाको कारण वडा तहमा महिलाहरूको संख्यासम्बन्धी बाध्यात्मक प्रावधान हुनु नै हो। तर प्रमुख पदहरूमा भने पुरुषकै वर्चश्व छ, जसमध्ये नगरप्रमुख र अध्यक्षमा ९७ प्रतिशत पुरुष छन्। उपप्रमुख र उपाध्यक्षमा ९३ प्रतिशत महिला छन्। तर आरक्षण बाहिरका सिटमा भने १ प्रतिशतभन्दा कम महिला निर्वाचित भएका छन्, अर्थात् ६,७४३ मध्ये केवल ६१ जना महिला निर्वाचित भएका छन्। वडा तहमा दुई महिला सदस्य हुनुपर्ने बाध्यात्मक प्रावधान रहेकोले आरक्षणको कित्तामा अन्य महिला र दलित महिला सदस्यहरूको संख्या उल्लेख्य रूपले उच्च अर्थात् कुल संख्याको ३८ प्रतिशत छ। तर वडा सदस्यको पदमा खुला कित्ताबाट भने केवल २ प्रतिशत महिला निर्वाचित भएका छन्। आरक्षित पदभन्दा बाहिरबाट ज्यादै कम महिला चुनिएका भए तापनि स्थानीय उत्तरदाताहरूले स्थानीय शासन सञ्चालनमा ठूलो संख्यामा महिलाहरू औपचारिक रूपले संलग्न हुनुलाई समावेशितातर्फको ठूलो फङ्कोको रूपमा लिए।

स्थानीय तहमा महिला प्रतिनिधित्वको उच्च संख्यालाई सकारात्मक दृष्टिले हेरिएको भए तापनि उक्त प्रतिनिधित्व नीति-निर्णयको तहमा अर्थपूर्ण सहभागितामा रूपान्तरित हुन भने बाँकी नै देखियो। महिलाहरूको सानो अंशले, खास गरेर उपप्रमुख वा उपाध्यक्षको पदका महिलाहरूले, आफ्नो शिक्षा तथा नेतृत्वको पूर्व अनुभवले आफ्ना भूमिका र जिम्मेवारीमा हात बढाउन आफूलाई सघाउ पुऱ्याएको अनुभव सुनाए। पाल्पाको तिनाउ गाउँपालिका, बाराको जीतपुर सिमरा उपमहानगरपालिका तथा पाँचथरको याडवरक गाउँपालिका लगायतका अनेक स्थानीय एकाइका उपप्रमुख र उपाध्यक्षहरूले वार्षिक योजना तर्जुमासम्बन्धी महत्वपूर्ण निर्णयमा र महिला तथा सीमान्तकृत समूहको सामाजिक विकाससम्बन्धी मुद्दाहरूमा आफूले प्रभाव पार्न सकेको सकारात्मक अनुभव सुनाए।

के स स्टडी ६: भूमिहीन परिवारलाई भूमि अनुदान

दोलखाको तामाकोशी गाउँपालिकाले आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा सामाजिक सेवा तथा समावेशिता प्रवर्द्धन कार्यक्रमको लागि डेढ करोड रुपियाँ विनियोजन गरेको थियो। पालिकाले उक्त रकममध्ये १० लाख रुपियाँ भूमिहीन परिवारका लागि भूमि खरिद गर्न विनियोजन गरेको थियो। पालिकाले वडा कार्यालयमार्फत भूमिहीन परिवारको दरखास्त सङ्गत गरेको थियो। ती दरखास्तको प्रमाणीकरण भएपछि प्रति परिवार डेढ लाख रुपियाँ मूल्यको भूमि खरिद गरिदिने भएको थियो। भूमिहीन परिवार संख्या २० भन्दा धेरै नहुने पालिकाको अपेक्षा थियो। गाउँपालिका अध्यक्षले आवश्यक परेको खण्डमा खर्च नभएका अन्य शीर्षकबाट थप रकम उपलब्ध गराइने कुरा बताए। स्मरण रहोस, २०७२ को भूकम्पले घर क्षतिग्रस्त भए तापनि दर्ता नगरिएको पर्ती जग्गामा बसोबास गरिरहेका हुनाले यी परिवारहरू राष्ट्रिय पुनःनिर्माण प्राधिकरणले उपलब्ध गराउने राहतका लागि अयोग्य भएका थिए।

वडा तहमा महिला प्रतिनिधिको सहभागिता एकदमै कम देखियो। यस सन्दर्भमा दलित महिला सदस्यहरूले आफूलाई बहिष्करणमा पारेर आफ्नो आवाजलाई बेवास्ता गरिएको गुनासो गरे। ‘हामी त बैठकमा हाजिर भएर लिखतमा सहीमात्र गढ्दौ,’ बाराको परवानीपुर गाउँपालिकाकी एक दलित महिला प्रतिनिधिले भनिन्। महिलाहरूले आफ्नो प्रभाव सीमित हुँदाहुँदै पनि बैठक र तालिममा सामेल भएर निकै कुरा सिकेको सुखद अनुभव बताए। ‘मलाई कस्तो लाग्छ भने धेरै मानिससँग सङ्गत गरी कमाएको अनुभवबाट अब म आफ्नो समुदायलाई सहयोग गर्ने काममा हात बढाउन सक्छु,’ पाँचथरको याडवरक गाउँपालिकाको जनजाति समुदायकी एक महिला प्रतिनिधिले भनिन्।

३.५. स्थानीय तहमा द्रन्द्व

आरम्भिक कार्यसञ्चालनको क्रममा स्थानीय सरकारहरूमा अनेकौं द्रन्द्व देखिए । स्थानीय सरकारहरूबीच क्षेत्राधिकार, राजस्व सङ्गलन गर्ने अधिकार तथा नदीजन्य पदार्थबाट राजस्व उठाउने विषयमा द्रन्द्व देखियो । पालिका प्रमुख र उपप्रमुखबीच, निर्वाचित प्रतिनिधि र सरकारी कर्मचारीबीच, वडा र पालिकाबीच, तथा संघीय सरकारका निजामति कर्मचारी र स्थानीय तहले नियुक्त गरेका कर्मचारीबीच द्रन्द्व देखियो ।

के स स्टडी ७: स्थानीय सरकार र बैड़बीच द्रन्द्व

उदयपुरमा वाणिज्य बैड़का शाखाहरू र बैलका नगरपालिका तथा रैतामाई गाउँपालिकाबीच द्रन्द्व भयो । रैतामाई गाउँपालिकामा एउटा निजी वाणिज्य बैड़ले गाउँपालिका केन्द्रको सद्वा मुर्कुची बजारमा शाखा खोल्यो । निर्वाचित प्रतिनिधिहरूको भनाइअनुसार त्यो नयाँ ठाउँ दुई वडाका लागिमात्र सुविधाजनक थियो । स्थानीय सरकारले बैड़का अधिकारीहरूसँग ठाउँ सार्न अनुरोध गरे । बैड़का अधिकारीहरूले मुर्कुची बजारमा आर्थिक कारोबार र व्यापारिक क्रियाकलाप बढी हुने हुनाले बैड़को शाखा त्यहाँ राख्नु नै मनासिब हो भन्ने दावी गरे । कचिङ्गलको फस्ट्रैट हुन नसकेपछि रैतामाई गाउँपालिकाले उक्त बैड़को सेवाको उपयोग नगरी आफ्नो कामकाजको लागि जिल्ला सदरमुकामस्थित अकै बैड़ रोज्यो । बैलका नगरपालिकामा पनि स्थानीय सरकारले वाणिज्य बैड़को उक्त शाखाबाट आर्थिक कारोबार गरेन किनभने नगरपालिका जमानी बसेर बैड़ले रैथाने नागरिकहरूलाई ऋण देओस भन्ने नगरप्रमुखको प्रस्ताव बैड़ले स्वीकार गरेन । यसले गर्दा नगरपालिकाले जिल्ला सदरमुकामस्थित अकै बैड़को शाखाबाट आर्थिक कारोबार गरिरहेको थियो ।

निर्वाचित प्रतिनिधि र कर्मचारीहरूबीच व्यक्तिगत तथा पेशागत मतभिन्नताको कारण आपसी विश्वासको कमी हुन गयो । नतिजास्वरूप तिनीहरूको कार्यसञ्चालनमा असर पर्न गयो भने कतिपय अवस्थामा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको सरुवा समेत भयो । नगरप्रमुख र उपप्रमुखबीच, अध्यक्ष र उपाध्यक्षबीच तथा वडा तहका निर्वाचित प्रतिनिधिबीच सेवा, सुविधा र क्षेत्राधिकारको सवालमा विवाद भयो । अनि विभिन्न सरकारी कर्मचारीबीच दर्जा र पदबारे विवाद भयो । कतिपय मामिलामा त निर्वाचित प्रतिनिधिबीचको द्रन्द्वले व्यक्तिगत तथा पारिवारिक कलहको रूपसमेत लियो ।

के स स्टडी ८: केन्द्रसम्बन्धी लामो विवादले स्थानीय समुदाय विभाजित

सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा दायर गरिएको एक वर्षभन्दा बढी समय भइसक्दा पनि डोल्पाको ठूलीभेरी नगरपालिकाको केन्द्रसम्बन्धी द्रन्द्वको छिनोफानो यो प्रतिवेदन तयार हुञ्जेलसम्म भएको थिएन । २०७४ असार ३१ मा बसेको नगर सभाको पहिलो बैठकले नगरपालिका केन्द्र दुनै (वडा नम्बर ३) बाट जुफाल (वडा नम्बर ७) मा सारेको थियो । उक्त निर्णयलाई २०७४ फागुन १४ मा संघीय सरकारले अनुमोदन गरेको थियो । उक्त निर्णयको विरोध गर्ने नगर उपप्रमुख र वडा अध्यक्षहरूले त्यो निर्णयमा आफूलाई समेल नगराएको र उनीहरूको किर्ते सही गरेको आरोप लगाएको सुनियो । उनीहरूले २०७४ चैत ५ मा नगरपालिकाको निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी सर्वोच्च अदालतमा याचिका दायर गरे । २०७४ फागुन १६ मा स्थानीय युवा र वडा सदस्यहरूले दुनैस्थित नगरपालिका कार्यालयमा तालाबन्दी गरे । त्यसपछि कार्यालयका सामग्रीहरू जुफालमा सारिए । त्यसपछि दुनैवासीहरूले अनिश्चितकालीन हडतालको आत्वान गाँडै एक हप्तासम्म बजार बन्द गरे । उक्त दीर्घकालीन द्रन्द्वबाट नगरपालिकाको सेवा प्रवाहमा असर पर्न गयो । दुनैलाई नगरपालिका केन्द्र बनाउन चाहने नगर उपप्रमुख र अन्य प्रतिनिधिहरूले त्यो द्रन्द्वको शुरुदेखि नै न त आफ्ना प्रमुख जिम्मेवारीहरू वहन गरे न त उनीहरू नगरप्रमुखले डाकेका कार्यकारी बैठकहरूमै उपस्थित भए । एक प्रतिनिधिले मेयरद्वारा सञ्चालित बैठकहरूमा गणपूरक संख्या नपुगेको हुनाले त्यसले गरेका निर्णयहरू अवैध भएको दावी गरे । तर नगर सभाद्वारा पारित कार्यसम्पादन नियमावलीमा भने दुईओटा कार्यकारी बैठकमा लगातार आवश्यक संख्या उपस्थित नभएको खण्डमा तेस्रो बैठकमा जितिजना उपस्थित हुन्छन् त्यसैलाई गणपूरक संख्या मान्ने व्यवस्था छ । यसबीच अनेक पटक सुनुवाइ भए तापनि सर्वोच्च अदालतले फैसला भने गरेको थिएन ।

३.६. न्यायिक समिति

संविधानको धारा २१७ अनुसार उपाध्यक्ष वा नगर उपप्रमुखको समन्वयमा सबै नगरपालिका तथा गाउँपालिकालाई तीन सदस्यीय न्यायिक समिति गठन गर्ने अधिकार प्रदान गरिएको छ।^{११} स्थानीय सरकारको उक्त अर्ध-न्यायिक निकायलाई स्थानीय भैभगडा मिलाउने अभिभारा दिइएको छ। डीआरसीएनले पहिले नै जनाएँभै राजनीतिक दृष्टिले निर्वाचित गरिएका निकायले भैभगडाको छिनोफानो गर्ने कार्य तटस्थ नहोला भन्ने चिन्ता शुरूमै पैदा भएको थियो। सबै स्थानीय एकाइका न्यायिक समितिका सदस्यले उल्लेख गरेअनुसार शुरुका महिनामा आफ्ना भूमिका र जिम्मेवारी, कानूनी सवालहरू, तथा भैभगडाको छिनोफानो गर्ने आफ्नो प्राविधिक दक्षता सम्बन्धमा उनीहरूमा स्पष्टताको अभाव थियो। डीआरसीएनको अध्ययनअनुसार न्यायिक समितिका सदस्यमाझ हालैका महिनामा प्राप्त अनुभव र निरन्तर प्रशिक्षणद्वारा न्यायिक समितिका सदस्यहरूमा भैभगडाको मध्यस्थता गर्ने आफ्ना भूमिका र जिम्मेवारी सम्बन्धमा आत्मविश्वास बढेको र बढी स्पष्टता आएको देखियो। महिला उपप्रमुख तथा उपाध्यक्षहरूको आत्मविश्वास, उत्साह र अग्रसरता लिने क्षमताको स्तर स्वभावतः उनीहरूको नेतृत्वको पूर्व अनुभव तथा शैक्षिक योग्यतामा भर परेको थियो।

न्यायिक समितिमा दर्ता भएका मुद्दाको संख्या नागरिकको पालिका केन्द्रमा पहुँच, जागरूकताको स्तर, भैभगडाको छिनोफानो गर्ने परम्परागत संयन्त्रहरू र न्यायिक समितिमाथि नागरिकको विश्वास आदिमाथि निर्भर रहे। केही पालिकामा भैभगडाका अनेक घटनामा न्याय माग्न अझै पनि न्याय निरूपण गर्ने प्रहरी तथा जिल्ला अदालतजस्ता परम्परागत संस्थाहरू नै बढी रुचाइएको देखियो। बाराको जीतपुर सिमरा उपमहानगरपालिकाका उपप्रमुखको भनाइअनुसार उपमहानगरपालिकाले न्यायनियाफ गर्ने कार्यलाई बढावा दिन अग्रसरता लिएपछि न्यायिक समितिप्रति नागरिकको जागरूकताको तह उच्च भएको थियो। न्यायिक समितिका सदस्यहरूले कार्यालयमा मुद्दाको सुनुवाइ गर्ने ठाउँको अभाव र विज्ञहरूको कमी हुनुको साथै अभिलेख राख्ने र दस्तावेजीकरण गर्ने यथेष्ट ज्ञान नहुनाले न्याय सम्पादनमा असर परेको औल्याए। स्थानीय सरकारहरू आफूसँग भएका कर्मचारीलाई मुद्दा दर्ता गर्ने, अभिलेख राख्ने र मध्यस्थता गर्नेजस्ता विविध काम सुम्पिएर र कतिपय मुद्दामा परामर्शका लागि कानून विज्ञहरू नियुक्त गरेर सीमित कर्मचारी र स्रोत-साधनका आधारमा समस्याहरूको सामना गरिरहेका थिए।

स्थानीय सरकारहरूले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको प्रावधानअनुसार वडा तहमा मध्यस्थता समिति गठन गर्ने र वडा तथा पालिका तहमा मध्यस्थकर्ताहरूको फेहरिस्त तयार पार्ने काम शुरू गरे। लमजुङको मध्य नेपाल नगरपालिकाको एउटा वडामा वडा तहको मध्यस्थताबाट १० ओटा मुद्दाको छिनोफानो गरियो। स्थानीय सरकारहरूले वडा तहमा मध्यस्थता समिति गठन गर्ने र मध्यस्थकर्ताको फेहरिस्त तयार पार्ने कार्यमा दुई प्रमुख कारणले गर्दा समस्याहरू भेल्नुपर्यो। पहिलो कारण स्थानीय तहमा योग्य व्यक्तिहरूको अभाव थियो भने दोस्रो कारण मध्यस्थकर्ताहरूका लागि उत्प्रेरणाको अभाव थियो।^{१२} दाढ़को राप्ती गाउँपालिका, लमजुङको मध्य नेपाल नगरपालिका र पाल्पाको तिनाउ गाउँपालिकाले मध्यस्थकर्ता नियुक्त गर्ने कार्यमा यस प्रकारका समस्या भेल्नु परेको जानकारी प्राप्त भयो। कतिपय मुद्दा हेर्ने कार्यमा न्यायिक समितिका सदस्यले स्थानीय एकाइका अध्यक्षको सहयोग लिएको पाइयो। कतिपय मुद्दा फस्यौट गर्ने कार्यमा अध्यक्षहरूले हस्तक्षेप गरेको पनि देखियो। यस प्रकारका हस्तक्षेपबाट न्यायिक समितिको निष्पक्ष न्याय दिने क्षमतामा आँच आएको पाइयो।

^{११} डीआरसीएनले अध्ययन भ्रमण गरेका एउटाबाहेक सबै स्थानीय एकाइहरूले न्यायिक समिति गठन गरिसकेका थिए। तीमध्ये केही एकाइबाहेक अरु सबैले मुद्दा लिन र मध्यस्थता गर्न थालिसकेका थिए।

^{१२} नेपालको मध्यस्थता कानून, २०६७, अनुसार मध्यस्थकर्ता बन्नको लागि कुनै पनि व्यक्तिले योग्यतासम्बन्धी खास मापदण्ड पूरा गर्नुपर्छ। जस्तो कि ऊ कम्तीमा २५ वर्ष पुगेको, स्नातक तहको शैक्षिक योग्यता भएको र सान्दर्भिक मध्यस्थता तालिम प्राप्त गरेको व्यक्ति हुनुपर्छ।

४. निष्कर्ष तथा सुभावहरू

४.१. निष्कर्ष

स्थानीय तथा प्रदेश सरकारले संघीय संरचनाअन्तर्गत पदभार ग्रहण गरी कार्यसञ्चालन गर्न थालेको एक वर्षभन्दा बढी भयो । कार्यान्वयनको शुरुको चरणमा स्थानीय सरकारहरूले कानून मस्यौदा गर्ने, आधारभूत सेवा उपलब्ध गराउने, वार्षिक योजना तर्जुमा गर्ने र स्थानीय आयोजनाको कार्यान्वयन गर्नेजस्ता महत्वपूर्ण कार्यभार पूरा गर्ने कार्यको थालनी गरे । स्थानीय सरकारहरू आफ्ना क्षेत्राधिकारबारे सापेक्षतः बढी स्पष्ट थिए, र तिनलाई स्थापित र क्रियाशील संस्थाहरूको भरथेग पनि प्राप्त भएको थियो । खास गरेर आधारभूत सेवा उपलब्ध गराउनेजस्ता क्तिपय महत्वपूर्ण कदम चाल्ने तिनको क्षमतामा यो कुरा भल्कियो । तर स्थानीय तहको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनको प्रकृति तथा गुणस्तरको साथै जवाफदेहितासम्बन्धी दरिला उपायहरूको अभाव सम्बन्धमा प्रश्नहरू उठे । पूर्ण रूपले नयाँ संरचनामा काम थाल्ने क्रममा प्रदेश सरकारका क्रियाकलापहरू प्रक्रियागत कानून निर्माण, आधारभूत संस्थाहरूको स्थापना र वार्षिक बजेटको तयारी र कार्यान्वयनमा सीमित भए । प्रदेशिक संरचनाहरू पूर्ण रूपले कामकाजी अवस्थामा थिएनन् । प्रदेशमा निर्माण गरिएका कानूनहरू मूलतः कार्यविधिमूलक हुनाले तिनले प्रदेश सरकारलाई आफ्ना योजना तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने पर्याप्त अवसर उपलब्ध गराएनन् ।

स्थानीय तथा प्रदेश सरकार दुवैले आरम्भिक कार्यसञ्चालनको क्रममा विविध चुनौतीको सामना गर्नुपर्यो । साभा क्षेत्राधिकारसम्बन्धी सवाल हल गर्न आवश्यक पर्ने संघीय कानून नहुनु, कर्मचारीको अभाव हुनु र तीन तहका सरकारको बीचमा आपसी विश्वास तथा समन्वयको कमी हुनु यीमध्येका मुख्य चुनौती हुन् । स्थानीय तथा प्रदेश सरकारले अत्यावश्यक संघीय कानून निर्माणमा ढिलाइ गरेको र कानून निर्माण, आयोजना तर्जुमा तथा बजेट निकासाजस्ता महत्वपूर्ण विषयमा स्थानीय र प्रदेश सरकारसँग सरसल्लाह गर्न चुकेकोमा संघीय सरकारको सार्वजनिक रूपमै आलोचना गरे । प्रदेश र संघीय सरकारबीच सम्बन्ध निकै खराब रहयो । यस प्रसङ्गमा प्रदेशका उच्च स्तरीय प्रतिनिधिहरूले संघीय सरकारको सार्वजनिक रूपमै आलोचना गरेको सुनियो । २०७५ मद्दसिरमा सबै मुख्यमन्त्रीहरू र प्रधानमन्त्रीबीच आयोजित अन्तर-प्रदेश परिषद्को बैठक संघीय सरकारद्वारा प्रमुख संघीय कानूनहरू निर्माण गर्ने तथा कर्मचारी समायोजनको प्रक्रियालाई पूर्णता दिने विषयलगायत महत्वपूर्ण अभिभारा पूरा गर्ने २९ बुँदे प्रतिबद्धतासाथ समापन भयो ।

तर संघीय संसद्को २०७५ को हिउँदे सत्र संघीय प्रहरी तथा लोक सेवा आयोगसम्बन्धी प्रमुख कानून निर्माण गर्न चुक्यो । उक्त कानूनहरू बनेका भए तिनले प्रदेशलाई आफ्नै प्रहरी बल खडा गर्ने र आफ्नै कर्मचारी नियुक्त गर्ने बाटो खुल्यो । शुरुवाती चरणमा संघीयताको कार्यान्वयन गर्ने क्रममा कानूनी तथा प्राविधिक अद्वचनहरूको सामना गर्नु परे तापनि अब भने संघीय सरकारले महत्वपूर्ण नीतिसम्बन्धी कानून निर्माण गर्दा र आर्थिक योजना तर्जुमा गर्दा स्थानीय तथा प्रदेश सरकारसँग यथेष्ट सरसल्लाह गर्नुपर्छ । साथै निर्माण गरिने कानूनहरूले आर्थिक तथा राजनीतिक दुवै अधिकार प्रत्यायोजन गर्ने कार्यलाई सुनिश्चित गर्नेपर्छ ।

४.२. सुभावहरू

संघीय सरकारलाईः

- स्थानीय तथा प्रदेश सरकारहरूको सहभागिता जुटाई तीन तहका सरकारबीच समन्वय तथा सञ्चारसम्बन्धी चुनौतीहरूको सामना गर्ने कानून निर्माण गर्नु जरुरी छ ।
- महत्वपूर्ण संरचनागत कानूनहरू पारित गरी प्रदेश तथा स्थानीय सरकारलाई साभा क्षेत्राधिकारसम्बन्धी कानून निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने बाटो खोलिदिन तोकिएको समयसीमा र पूर्व प्रतिबद्धताअनुरूप कार्य गर्नु जरुरी छ ।
- समायोजन प्रक्रिया पूरा गरी प्रदेश सेवा आयोगको स्थापना गर्ने कार्यलाई सहज तुल्याएर कर्मचारीको अभावसम्बन्धी समस्या हल गर्नु जरुरी छ । साथै प्रमुख जिल्ला अधिकारी तथा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत लगायतका मुख्य कर्मचारीको सरुवा एवं व्यवस्थापन गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारसँग यथेष्ट समन्वय गर्नु जरुरी छ ।
- योजना तर्जुमा, राजस्व बाँडफाँट तथा बजेट कार्यान्वयनजस्ता सवालहरूमा स्थानीय तथा प्रदेश सरकारसँग औपचारिक एवं नियमित रूपले सरसल्लाह गर्नु जरुरी छ ।

प्रदेश सरकारलाईः

- व्यापक छलफलद्वारा मतैक्यता प्राप्त गरी प्रदेशको नाम, स्थायी राजधानी, तथा कामकाजी भाषाहरूको टुङ्गे लगाउनु जरुरी छ ।
- नियमित रूपबाट संसदीय सत्रहरू सञ्चालन गरी वार्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने कानूनहरू निर्माण गर्नु जरुरी छ ।
- प्रदेश समन्वय परिषद्को बैठक नियमित रूपले सम्पन्न गर्नु, स्थानीय सरकारसँग सञ्चार कायम गर्ने औपचारिक माध्यमहरू निर्माण गर्नु र कानून निर्माण, वार्षिक योजना तर्जुमा तथा बजेट कार्यान्वयनजस्ता सवालहरूमा उनीहरूको रायसल्लाह लिनु जरुरी छ ।
- प्रादेशिक संस्थाहरूमार्फत कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्दा अन्यौल र पुनरावृत्तिबाट जोगिन स्थानीय सरकारहरूसँग समन्वय कायम गर्नु जरुरी छ ।

स्थानीय सरकारलाईः

- सहभागितामूलक योजना निर्माण तथा आयोजना कार्यान्वयन गर्ने कार्यमा वडा तहका प्रतिनिधिहरूको व्यापक संलग्नता जुटाउनु जरुरी छ ।
- सार्वजनिक सुनुवाइ तथा सामाजिक परीक्षण कार्यलाई नियमित बनाई, प्रगतिविवरण सार्वजनिक गर्नु जरुरी छ ।
- सामाजिक क्षेत्रको विकासलाई यथेष्ट प्राथमिकता दिनु र समानुपातिक रूपले बजेट विनियोजन गर्नु जरुरी छ ।
- निर्वाचित प्रतिनिधि र सरकारी कर्मचारीहरूलाई नियमित रूपले तालिम दिनु जरुरी छ । साथै दीर्घकालीन क्षमता विकासको लागि प्रदेश तथा संघीय सरकार र नागरिक समाजका सङ्गठनहरूसँग समन्वय कायम गर्नु जरुरी छ ।

परिशिष्ट १: अध्ययनमा समेटिएका स्थानीय एकाइहरू

टोली	जिल्ला	स्थानीय एकाइ
विराटनगर	खोटाड	दिक्तोल रूपाकोट मझुवागाढी नगरपालिका, साकेला गाउँपालिका
	पाँचथर	फिदिम नगरपालिका, याडवरक गाउँपालिका
	सुनसरी	रामधुनी नगरपालिका, हरिनगर गाउँपालिका
	उदयपुर	बेलका नगरपालिका, रौतामाई गाउँपालिका
जनकपुर	बारा	जीतपुर-सिमरा उपमहानगरपालिका, परवानीपुर गाउँपालिका
	धनुषा	शहीदनगर नगरपालिका
	महोत्तरी	जलेश्वर नगरपालिका, एकडारा गाउँपालिका
	मकवानपुर	वागमती गाउँपालिका
	पर्सा	वीरगञ्ज महानगरपालिका, पटेवा सुगौली गाउँपालिका
	सप्तरी	हनुमाननगर कंकालिनी नगरपालिका, शम्भूनाथ नगरपालिका, कञ्चनरूप नगरपालिका, राजगढ गाउँपालिका, रूपनी गाउँपालिका
	सिरहा	धनगढीमाई नगरपालिका, लहान नगरपालिका
पोखरा	बाग्लुङ	बाग्लुङ नगरपालिका, ताराखोला गाउँपालिका
	म्यागदी	बेनी नगरपालिका
	दाढ	तुलसीपुर उपमहानगरपालिका, राप्ती गाउँपालिका
	कास्की	पोखरा महानगरपालिका
	लमजुङ	मध्य नेपाल नगरपालिका, क्होलासोथर गाउँपालिका
	पाल्पा	तानसेन नगरपालिका, तिनाउ गाउँपालिका
	रूपन्देही	बुटवल उपमहानगरपालिका, शुद्धोधन गाउँपालिका
	स्याङ्गजा	वालिङ नगरपालिका
धनगढी	बर्दिया	राजापुर नगरपालिका, गेरुवा गाउँपालिका
	डडेलधुरा	अमरगढी नगरपालिका, गन्यापधुरा गाउँपालिका
	दैलेख	नारायण नगरपालिका, डुंगेश्वर नगरपालिका, गुराँस गाउँपालिका, नौमुले गाउँपालिका
	कैलाली	धनगढी उपमहानगरपालिका, घोडाघोडी नगरपालिका
	सुर्खेत	भेरीगङ्गा नगरपालिका

सन् २०१४ मा स्थापित डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) सामाजिक र राजनीतिक विषयमा अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्था हो। स्थापनाकालदेखि यस संस्थाले नेपालको संकमणकालीन राजनीतिमा संविधान निर्माण प्रक्रिया र स्थानीय तह पुनर्संरचनाजस्ता महत्वपूर्ण विषयमा स्थलगत र वस्तुनिष्ठ अनुसन्धान गरेको छ। यस संस्थाले २०७४ सालमा सम्पन्न तीनै चरणका स्थानीय निर्वाचन, दुवै चरणका प्रादेशिक र प्रतिनिधि सभा सदस्य निर्वाचन, र राष्ट्रिय सभा निर्वाचनको राष्ट्रिय स्तरमा पर्यवेक्षण गरेको थियो। डीआरसी नेपालले निर्वाचनपश्चात् २०७४ पुस महिनादेखि संघीय संरचनामा स्थानीय सरकार र प्रदेश सरकारको कार्यान्वयनको विषयमा राष्ट्रियस्तरमा अनुसन्धान गरिरहेको छ।

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल
कुमारीपाटी, ललितपुर
फोन: ०१-५५३७५५२
इमेल: info@democracyresource.org
वेबसाइट: www.democracyresource.org